

Ainars Bambals

Vokiečių kareiviai Latvijos SSR karo belaisvių lageriuose: problemos atspindys sovietų represinių struktūrų dokumentuose*

IVADAS

Straipsnio uždavinys – pateikti tiriamųjų įžvalgų vokiečių karo belaisvių Latvijoje (1945–1950 m.) tema. Tyrimo tikslai: 1) išnagrinėti šaltinius; 2) ištyrinėti Latvijos SSR teritorijoje veikusių karo belaisvių lageriuose kalėjusių vokiečių belaisvių padėtį; 3) išsiaiškinti istorinio šaltinio – Sovietų Sąjungos vidaus reikalų liaudies komisariato (NKVD) vokiečių karo belaisvių kapinių knygų – tyrimo problemas.

Pažymėtina, kad Antrojo pasaulinio karo belaisvių tema Latvijoje iki šiol nėra plačiai ištyrinėta. Tačiau Vokietijoje, Austrijoje, Rusijoje ir kitose šalyse atlikti nuodugnūs šios temos tyrimai¹. Latvijoje tai lėmė, pirma, tam tikros subjektyvios ir objektyvios priežastys. Sovietų okupacijos metais šis klausimas buvo tabu. Antra, daugelis su šia tema susijusių dokumentų buvo saugomi specialiuosiuose archyvuose ir Valstybės archyvo bibliotekos specialiuosiuose fonduose, taigi tyrėjams

buvo neprieinami. Dauguma jų buvo pažymėti slaptumo žymomis „Slaptai“ arba „Visiškai slaptai“. Trečia, šie abu apribojimai buvo taikomi ir latvių legiono, kariavusio Vokietijos kariuomenėje, karo belaisvių temos tyrimams. Be to, daug šio klausimo tyrimams itin svarbių dokumentų buvo išgabenta į Rusiją arba dar ir dabar saugomi specialiuosiuose šios šalies archyvuose, taigi Latvijos mokslininkams neprieinami.

Kol kas istorinėje literatūroje pasirodė labai nedaug publikacijų Latvijoje laikytų vokiečių (ir austrų) karo belaisvių tema. Daugiausia buvo paskelbta dokumentų ir jų komentarų. Iš naujausių publikacijų paminėtinas Latvijos valstybės archyvo (LVA) Latvijos nacionalinio archyvo (LNA) vyresniojo specialisto Janio Riekstinio straipsnis „Vokiečių karo belaisviai Latvijoje (1945–1950 m.)“ su pastabomis ir santrauka vokiečių kalba „Deutsche Kriegsgefangene in Lettland“. Šiame straipsnyje, paskelbtame žurnalo „Latvijas Arhīvi“ (liet. „Latvijos

* Straipsnis parengtas 2015 m. gegužės 14–15 d. Šilutėje vykusioje tarptautinėje konferencijoje „Mirties namai 1939–1955 m. Prikeltos atminties žinia“ skaityto pranešimo pagrindu. Versta iš anglų kalbos. – Red.

archyvai“) 1995 m. 2-ajame numeryje, nagrinėjama vokiečių karo belaisvių darbo svarba atkuriant Latvijos SSR ekonomiką².

Antras paminėtinas darbas – trys dokumentai su pastabomis, paskelbti dokumentų rinkinyje „Latvija padomju režima varā 1945–1986“ (liet. „Latvija sovietų režimo laikotarpiu 1945–1986 m.“), kuri išleido Latvijos istorijos institutas. Šiuose dokumentuose atskleista, kaip buvo panaudojamas vokiečių karo belaisvių darbas ir kokiomis prastomis sąlygomis gyveno ir dirbo Latvijos karo belaisvių lagerių kaliniai³.

Be abejo, LVA dokumentai patvirtina, kad vokiečių karo belaisviai buvo naudojami įvairiems miestų ir pramonės objektų atkūrimo darbams, statybose ir kitose karo nuniokotose srityse. Daugiausia šių įrodymų sukaupta Latvijos SSR Ministrų Tarybos ir Latvijos komunistų partijos Centro komiteto dokumentų fonduose⁴. Pirmiausia tai Latvijos SSR vadovų ir komunistų partijos lyderių ataskaitos SSRS ir komunistų partijos vadovybei, taip pat šių institucijų susirašinėjimo medžiaga. Ataskaitų apie Latvijos SSR karo belaisvių lageriuose ir specializuotose ligoninėse mirusius ir palaidotus karo belaisvius galima rasti archyvo bibliotekos fonde „Vokiečių karo belaisvių, palaidotų 1945–1950 m. Latvijoje, kapinių knygos“⁵. Latvijoje tai pagrindiniai šaltiniai, kuriuose galima rasti duomenų apie vokiečių karo belaisvius. Kai kuriais iš jų pasinaudota ir rengiant šį tyrimą.

LATVIJOS SSR VEIKĖ VOKIEČIŲ KARO BELAISVIŲ LAGERIAI

Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, Latvijos SSR liko daugiau kaip 89 000 vokiečių karo belaisvių; iš jų 13 200 buvo verčiami dirbti įvairius darbus, o kiti laikomi kaip SSRS NKVD rezervas⁶.

Sovietų Sąjungoje buvo susiklosčiusios ilgametės karo belaisvių ir internuotų asmenų laikymo tradicijos. 1939 m. rugsėjo 19 d., praėjus dviem dienoms po Raudonosios armijos įsiveržimo į Lenkiją, SSRS NKVD išleido slaptą įsakymą Nr. 0308 „Dėl karo belaisvių lagerių kūrimo“. Šiuo įsakymu nurodyta SSRS vidaus reikalų liaudies komisariate įsteigti Karo belaisvių valdybą (rus. *Управление по военнопленным, УПВИ*)⁷.

Prasidėjus Vokietijos–Sovietų Sąjungos karui, SSRS buvo masiškai steigiami karo belaisvių lageriai, jų tinklas sparčiai plėtėsi. SSRS NKVD Karo belaisvių valdyba buvo reorganizuota į Vyriausiąją karo belaisvių ir internuotųjų reikalų valdybą (rus. *ГУПВИ*). Jai vadovavo gen. ltn. Michailas Krivenka. Sprendimus dėl karo belaisvių darbo priėmė SSRS liaudies komisarų tarybos (vėliau – Ministrų Tarybos) pirmininko pavaduotojas Lavrentijus Berija ir SSRS vidaus reikalų liaudies komisaras (vėliau – vidaus reikalų ministro pavaduotojas) valstybės saugumo 2-ojo rango komisaras Vasilijus Černyšovas. Latvijoje už prievartinio karo belaisvių naudojimo klausimus buvo atsakingas vidaus reikalų liaudies komisaras (vėliau – valstybės saugumo ministras) gen. mjr. Augustas Eglytis ir Latvijos SSR vidaus reikalų liaudies komisariato (vėliau – Vidaus reikalų ministerijos, MVD) Karo belaisvių ir internuotųjų reikalų valdybos vadovas plk. N. Krastinis. Žinoma, svarbiausius prievartinio karo belaisvių panaudojimo klausimus sprendė SSRS Ministrų Taryba ir Latvijos SSR Ministrų Taryba⁸.

Karo belaisviams Latvijos SSR buvo kuriami specialieji lageriai, turintys po keletą skyrių, ir dvi specializuotosios ligoninės. Jie veikė didžiuosiuose Latvijos miestuose ir strateginės reikšmės centruose: Rygoje (277-asis ir 317-asis karo belaisvių lageriai su savo skyriais bei 3388-oji ir 4379-oji specializuotosios karo belaisvių ligoninės), Daugpilyje

(292-asis karo belaisvių lageris su keliais skyriais), Jelgavoje (266-asis karo belaisvių lageris), Krustpilyje (292-ojo karo belaisvių lagerio 6-asis skyrius), Kuldygoje (349-ojo karo belaisvių lagerio 4-asis skyrius), Liepojoje (349-asis karo belaisvių lageris su keliais skyriais, iš kurių didžiausias buvo 20-asis), Uogrėje (391-asis ir 291-asis karo belaisvių lageriai, 40-asis skyrius), Uolainėje (277-ojo karo belaisvių lagerio 10-asis skyrius), Rēzeknėje (292-ojo karo belaisvių lagerio 5-asis skyrius), Salaspilyje (277-ojo karo belaisvių lagerio 1-asis skyrius) ir Ventspilyje (350-ojo karo belaisvių lagerio 6-asis skyrius)⁹.

Be to, siekdamas vykdyti specialią repatriantų ir karo belaisvių kontrolę, SSRS NKVD įsteigė Latvijoje keletą filtracijos ir persiuntimo punktų. Tokie punktai buvo įkurti Daugpilyje, Jelgavoje, Kuldygoje, Liepojoje, Rygoje, Skrundoje, Tukume, Vainiudėje, Ventspilyje ir Ugalėje¹⁰. NKVD filtracijos lagerių veiklos aspektai šiame straipsnyje nenagrinėjami.

Austrų profesorius dr. Stefanus Karneris savo SSRS karo belaisvių tyrime mini du Latvijoje veikusius lagerius¹¹, o žemėlapyje nurodo, kad Latvijoje daugiausia veikė lageriai, sudaryti iš 1–9 skyrių, nors buvo ir tokių, kurie turėjo po 10–19 skyrių¹².

Pažymėtina, kad tikslus Latvijos SSR teritorijoje veikusių vokiečių karo belaisvių lagerių ir jų skyrių išdėstymas nebuvo tyrinėtas. Akivaizdu, kad reikia nuodugnesnių tyrimų. Remiantis visiškai slaptu 1945 m. liepos 7 d. Latvijos komunistų (bolševikų) partijos Centro komiteto biuro nutarimu (protokolas Nr. 123, § 26) ir jo priedu „Vokiečių karo belaisvių skyrimas dirbti Latvijos SSR įmonėse ir struktūrose“¹³, galima teigti, kad visoje Latvijoje dirbo 60 982 ataskaitoje nurodyti vokiečių karo belaisviai. Jie dirbo šiuose ūkio sektoriuose: ruošė malkas, atliko atstatymo darbus, rengė statybines medžiagas ir tiesiogiai dalyvavo įvairių įmonių gamybos

procesuose. Latvijos komunistų partijos Centro komiteto nutarimo 3 punkte *inter alia* rašoma: „Įpareigoti liaudies komisarus [...], valdybų pirmininkus, miestų ir rajonų vykdomųjų komitetų pirmininkus: a) panaudoti karo belaisvių darbą ruošiant malkas, statybines medžiagas, atliekant statybos ir atstatymo darbus; b) panaudoti karo belaisvių darbą įmonėse, organizuoti savarankiškas karo belaisvių pamainas ir grupes, kurių darbui vadovautų ir jų techniškai prižiūrėtų cechų viršininkai; c) panaudoti karo belaisvių darbą statybose, skiriant jiems atskiras statybviertes arba suburiant juos į grupes, atskirtas nuo vietos gyventojų; d) skirti atskiras kirtavietes ir durpynus medienai ir durpėms ruošti.“¹⁴

SSRS valstybės saugumo komitetas 1945 m. birželio 4 d. priėmė visiškai slaptą nutarimą Nr. 8921, kuriame nustatė ribinį Latvijos SSR karo belaisvių skaičių – 20 200. Šių belaisvių darbas turėjo būti panaudotas Latvijos teritorijoje esančiose statybos aikštelėse ir pramonės įmonėse. Tačiau iš tikrųjų Latvijoje dirbusių karo belaisvių skaičius siekė 43 000, taigi gerokai viršijo nustatytą ribą. Šie žmonės padėjo atstatyti Kegumo ir Rygos hidroelektrines, Rygos, Ventspilio ir Liepojos uostus, dirbo Latvijos valstybiniame elektrotechnikos fabrike (VEF) ir kitur¹⁵.

Latvijos SSR liaudies komisarų tarybos pirmininko pavaduotojas A. Petrusėvas 1945 m. rugpjūčio 29 d. rašte SSRS vidaus reikalų liaudies komisarui L. Berijai prašė peržiūrėti karo belaisvių paskirstymo klausimą (padidinti jų kvotą), atsižvelgiant į Latvijos SSR poreikius, nes tuo metu Latvijos lageriuose buvo daugiau kaip 89 000 karo belaisvių¹⁶.

1945 m. rugpjūtį neatlyginamas prievartinis karo belaisvių darbas buvo naudojamas atkuriant šias Latvijos SSR ekonomikos sritis: 1) Latvijos SSR miestus atstatė 5 546 karo belaisviai; 2) Vidaus pramonės liaudies

komisariatui pavaldžioje durpių gavybos srityje dirbo 6 239 karo belaisviai; 3) Kelių transporto liaudies komisariatui pavaldžioje srityje dirbo 2 400 karo belaisvių; 4) Rygos uostą atstatė 7 986 karo belaisviai; 5) oro uostą statė 300 karo belaisvių; 6) Kelių valdybos skirtus darbus atliko 7 900 karo belaisvių; 7) prie Kegumo hidroelektrinės atstatymo prisidėjo 635 karo belaisviai; 8) VEF'ą atstatė ir pačiame fabrike dirbo 2 211 karo belaisvių; 9) Vyriausiajai aerodromų statybos valdybai pavaldžioje srityje dirbo 1 822 karo belaisviai; 10) Pabaltijo respublikų karinės statybos valdybai pavaldžioje srityje – 2 270 karo belaisvių; 11) geležinkelio vagonų gamykloje – 1 469 karo belaisviai; 12) Rygos hidroelektrinėje – 2 241 karo belaisvis; 13) Vyriausiajai montavimo darbų valdybai pavaldžioje srityje – 956 karo belaisviai; 14) tekstilės fabrike – 1 533 karo belaisviai; 15) superfosfato gamykloje – 2 583 karo belaisviai; 16) keramikos gamykloje – 965 karo belaisviai; 17) gamykloje „Sarkanais metalists“ – 1 000 karo belaisvių; 18) cemento gamykloje – 1 986 karo belaisviai; 19) plytų gamykloje – 1 506 karo belaisviai; 20) gipso ir plytų gamykloje – 552 karo belaisviai; 21) laivų statykloje – 2 582 karo belaisviai; 22) Latvijos geležinkelių atkūrimo darbų valdybai pavaldžioje srityje – 2 700 karo belaisvių; 23) kepyklose – 1 200 karo belaisvių; 24) cukraus fabrikuose – 300 karo belaisvių; 25) Rygos miesto eismo ir transporto treste – 750 karo belaisvių; 26) Liepojos uoste – 2 000 karo belaisvių; 27) Ventspilio uoste – 1 000 karo belaisvių; 28) popieriaus fabrike – 558 karo belaisviai; iš viso – 63 200 karo belaisvių¹⁷.

Karo belaisviai svariai prisidėjo prie įvairių Latvijos ekonomikos, statybos ir pramonės objektų atkūrimo. Pažymėtina, kad kai kuriose ūkio šakose ir įmonėse jie sudarė didelę procentinę darbuotojų dalį. Antai 1945 m. VEF'e dirbo 3 084 darbininkai,

iš jų 453 (apie 15 proc.) buvo karo belaisviai. 1946 m. karo belaisviai sudarė 16–30 proc. didžiųjų Latvijos SSR vietinės pramonės ministerijai pavaldžių įmonių darbuotojų¹⁸.

Iškalbinga, kad pirmaisiais pokario metais SSRS vyriausybė mėgino įdarbinti kuo daugiau karo belaisvių, o po 1947 m. dėl įvairių priežasčių jų skaičius ėmė mažėti (kai kurie buvo paleisti namo, kai kurie – išsiųsti į kitus SSRS regionus), taigi Latvijos SSR vyriausybė mėgino išplėsti karo belaisvių darbo panaudojimo įvairiuose Latvijos statybos ir pramonės objektuose sąlygas¹⁹.

Neabejotina, kad pigaus karo belaisvių darbo vaidmuo pokario metais atkuriant Latvijos SSR ekonomiką buvo labai svarbus.

Remiantis Latvijos valstybės archyvo dokumentais, galima daryti išvadą, kad karo belaisvių darbo ir gyvenimo sąlygos daugelyje vietų buvo itin sunkios. Pavyzdžiui, Latvijos SSR vidaus reikalų liaudies komisaras gen. mjr. A. Eglytis 1945 m. gruodžio 24 d. ataskaitoje apie padėtį 277-ajame karo belaisvių lageryje, skirtoje komunistų partijos Centro komiteto sekretoriui, nurodė, kad sunkius darbus dirbantys karo belaisviai negavo maisto priedo. Daugelis jų neturėjo specialių darbinių drabužių, gyvenamosios patalpos buvo nešildomos, žmonės miegojo ant plikų lentų, darbo diena buvo ilgesnė, nei įprasta, belaisviams buvo suteikiama mažai poilsio. Todėl daugelis jų sirgo, mirtingumas sparčiai didėjo. 1945 m. lapkritį susirgo 342 šio lagerio karo belaisviai, 5 iš jų mirė; 15 belaisvių mirė per dvi pirmąsias gruodžio savaites²⁰. Archyviniuose dokumentuose daug panašių ataskaitų.

Kad karo belaisvių lageriuose buvo didelis žmonių mirtingumas, patvirtina ir buvusio Latvijos SSR NKVD Karo belaisvių ir internuotųjų reikalų valdybos archyvo dokumentai, šiuo metu esantys LVA. Šie dokumentai – tai vokiečių karo belaisvių kapinių knygos.

Šio istorinio šaltinio duomenimis, Latvijos SSR teritorijoje mirė ir buvo palaidoti 2 073 karo belaisviai. 163 mirusių karo belaisvių tautybė nenurodyta, o kitų 1 910 tautybės pasiskirsto taip: 1 741 vokiečiai, 79 austrai, 33 latviai, 29 lenkai, 9 čekai, 6 vengrai, 5 prancūzai, 3 lietuviai (Arinolis Jonas, Kazimiero, g. 1920 m., internuotas, mirė 1945 m. liepos 24 d. Rėzeknėje, 292-ojo NKVD lagerio 5-ajame skyriuje; Himkus (Šimkus?) Kosmas, Kosmo, g. 1925 m., kareivis, mirė 1946 m. kovo 19 d. Rygoje, Meža pr. 88, 317-ajame NKVD lageryje; Žemilis Albinas, Jarn... (?), g. 1921 m., kareivis, mirė 1946 m. gegužės 26 d. Rygoje, Graudu g., 4379-ojoje specialiojoje NKVD ligoninėje), 2 totoriai, 1 rumunas, 1 estas, 1 armėnas²¹. Šie skaičiai nėra tikslūs; gali būti, kad karo belaisvių mirė kur kas daugiau.

VOKIEČIŲ KARO BELAISVIŲ KAPINIŲ KNYGŲ KAIP ISTORINIO ŠALTINIO REIKŠMĖ

Šaltinio kilmė. Latvijos SSR veikusios sovietinės įstaigos ne itin rūpinosi karo belaisvių sveikata. Kaip jau minėta, Rygoje buvo dvi specialiosios ligoninės (3338-oji ir 4379-oji), skirtos sergantiems belaisviams. Karo belaisviai, mirę lageriuose ir jų skyriuose nuo žaizdų, ligų ar darbe patirtų traumų, įvairiuose Latvijos regionuose buvo laidojami paprastose kapinėse, kuriose vietos valdžios institucijos ir vykdomieji komitetai, remdamiesi sutartimi, iš anksto sudaryta su konkreto lagerio administracija, skirdavo laidojimo vietas.

Mirę belaisviai buvo registruojami specialiai tam skirtose kapinių knygose. Šios knygos buvo rašomos chronologine tvarka, o prie jų buvo pridedami abėcėliniai mirusiųjų sąrašai (tai vadinamosios abėcėlinės knygos). Kaip istorinis šaltinis, šios knygos

priskiriamos prie sovietų represinių institucijų (vidaus reikalų liaudies komisariatų) specialiųjų dokumentų.

1993 m. lapkritį Latvijos valstybės archyvas gavo keliolika nebaigtų, ne visai užpildytų Latvijoje palaidotų vokiečių karo belaisvių kapinių knygų (19 archyvinių bylų). Šios archyvinės bylos pateko į LVA fondą Nr. 1846. Kapinių knygos pateikia duomenis apie SSRS (Latvijos SSR) vidaus reikalų liaudies komisariato (vėliau – Vidaus reikalų ministerijos, MVD) Karo belaisvių lagerių valdybai pavaldžius karo belaisvių lagerius, veikusius 1945–1950 m.²²

LVA fondo Nr. 1846 dokumentai – tai kapinių knygų, kuriose užregistruoti mirę karo belaisviai, ir prie jų pridėtos abėcėlinės knygos. Prie šių knygų pridėti vietos valdžios institucijų sprendimai dėl žemės sklypų ar jų dalies skyrimo mirusiems belaisviams laidoti, vietos valdžios institucijų susirašinėjimo medžiaga, taip pat kaip priedai pateikti kapaviečių planai ir schemas. Kai kuriais atvejais kapinėse palaidotų karo belaisvių abėcėlinės knygos užregistruotos kaip atskiros bylos.

1995 m. LVA atliko šių dokumentų vertės ekspertizę, jie buvo aprašyti ir techniškai sutvarkyti. Iš pradinių 19 archyvinių bylų sudaryta 31 byla, kurios chronologiškai apėmia 1945–1950 m. laikotarpį. Dokumentai buvo susisteminti remiantis teritoriniu ir vardiniu principais ir sudėti pagal abėcėlę, pirmiausia nurodant karo belaisvių lagerio vietą²³.

Dokumentų turinys. *Kapinių knygų.* Šių knygų pavadinimai skiriasi: „Kapinių knyga“²⁴, „Karo belaisvių, mirusių Karo belaisvių ir internuotųjų reikalų valdybai pavaldžiuose lageriuose, specialiosiose ligoninėse ir skyriuose, mirčių registracijos knyga“²⁵, „Belaisvių, mirusių ... lageryje, laidojimo knyga“²⁶ ir t. t. Dešiniajame kiekvienos kapinių knygos viršelio kampe yra slaptumo žymos „Visiškai slaptai“ arba „Slaptai“. Viršelyje užrašytas

konkreto lagerio pavadinimas, nurodyta kapinių vieta ir laikas, kada pradėti ir kada baigti registruoti mirusieji. Daugumos kapinių knygų pradžioje pateikiami vidiniai pačių knygų aprašai, kuriuose nurodyta ši informacija: lagerio pavadinimas (karo belaisvių lagerio eilės numeris pagal bendrąją SSRS vidaus reikalų liaudies komisariato (vėliau – MVD) registrų numeraciją), lagerio vieta, laidojimo vieta, knygoje užregistruotų mirusiųjų skaičius, žemės sklypų, skirtų kapinėms, dokumentai, kapaviečių planai ir schemas. Pastarieji dokumentai sudėti į vokus, priklijuotus prie vidinės knygos viršelio pusės. Vidinius aprašus pasirašė konkretūs Latvijos SSR karo belaisvių valdybos inspektoriai, atsakingi už šių duomenų registravimą²⁷.

Kapinių knygose pateikti mirusių karo belaisvių sąrašai sudaryti iš šių skilčių: eilės numeris; mirusiojo vardas, pavardė ir tėvo vardas; gimimo metai; tautybė; karinis laipsnis; mirties data; palaidojimo data, kapo numeris ir kapinių sektoriaus numeris. Informacija negausi, bet vertinga istorijos tyrinėtojų, nes ji suteikia tam tikrą sociometrinį duomenų, kuriais remiantis galima atlikti analizę.

Žinios apie karo belaisvių lageriuose mirusius ir kapinių knygose užregistruotus lietuvius buvo gautos kaip tik iš šių sąrašų.

Lietuviai sudarė 0,6 proc., latviai – 1,8 proc. bendro mirusių karo belaisvių skaičiaus (1 910 mirusiųjų). Šios ataskaitos autorius neturėjo kitų duomenų, kad galėtų palyginti, bet ir šie skaičiai rodo tam tikrą tendenciją. Pavyzdžiui, vienoje iš austrų profesoriaus dr. S. Karnerio tyrimo lentelių nurodyta, kad SSRS lageriuose kalinti austrai karo belaisviai sudarė apie 3 proc. bendro karo belaisvių skaičiaus²⁸. Didžiąją karo belaisvių dalį sudarė vokiečiai.

Abėcėlinės knygos. Nors išoriškai šiek tiek skiriasi nuo kapinių knygų, jų turinys

visiškai toks pat (jos šiek tiek primena adresų knygas). Iš tikrųjų tai mirusių karo belaisvių registras, kuriame mirusiųjų pavardės užregistruotos abėcėlės tvarka, nurodant šiuos duomenis: eilės numerį; pavardę, vardą ir tėvo vardą; įrašo kapinių knygoje numerį (iš eilės)²⁹. Abėcėlinės knygos – tai kapinių knygų priedai. Neturint kapinių knygos, abėcėlinės knygos ir kapaviečių išdėstymo schemas, beveik neįmanoma nustatyti palaidotų mirusių žmonių kapaviečių.

Susirašinėjimo medžiaga ir kapaviečių schemas. Šie dokumentai skiriasi forma ir informacijos aprėptimi. Dažniausiai tai yra vietos valdžios institucijos – vykdomojo komiteto – nutarimas (arba jo kopija) dėl žemės sklypo skyrimo kapinėms, taip pat kapinių planas arba schema, vaizduojantys detalų kapaviečių sektorių, kvartalų arba eilių išdėstymą ir nurodytus kapų numerius³⁰. Konkretaus kapo numeris atitinka kapinių knygos ir abėcėlinės knygos įrašus. Apskritai darytina išvada, kad šie mirusių karo belaisvių palaidojimo vietos įrašai yra gana tikslius.

Šie dokumentai yra patikimi. Tik jų forma šiek tiek skiriasi: vienuose lageriuose mirusieji buvo registruojami kruopščiau, kituose – ne taip rūpestingai. Tam tikru mastu tai rodo to meto pareigūnų požiūrį į karo belaisvių laidojimo vietų dokumentų rengimo formalumus.

Reikia pripažinti, kad kapinių knygos yra vertingas informacijos šaltinis, nes jos suteikia duomenų apie žmonių, mirusių karo belaisvių lageriuose ir specialiosiose ligoninėse, mirties laiką, o tai itin svarbu jų giminaičiams.

IŠVADOS

1. Karo belaisvių, kalintų SSRS vidaus reikalų liaudies komisariato (vėliau – MVD) karo belaisvių lageriuose, po Antrojo pasaulinio

karo veikusiose Latvijas SSR teritorijoje, tema yra palyginti mažai ištyrinėta.

2. LVA turimuose dokumentuose yra duomenų apie vokiečių ir daugelio kitų tautybių karo belaisvių prievartinį naudojimą atliekant karo nuniokotų miestų ir pramonės atkūrimo darbus. Sovietų laikotarpiu šie dokumentai buvo slapti arba ribotai naudojami, todėl didesnis būrys tyrinėtojų su jais susipažinti ir jų iširti negalėjo. Dar viena priežastis, dėl ko karo belaisvių tema nebuvo nagrinėjama, – ideologinė.

3. Remiantis archyvų informacija, Latvijos SSR teritorijoje veikusiuose karo belaisvių lageriuose buvo kalinama daugiau kaip 89 000 žmonių. Jų indėlis į Latvijos ekonomikos atkūrimą 1945–1950 m. buvo itin reikšmingas.

Nuorodos

¹ Žr., pvz., *Военнопленные в СССР: 1939–1956. Документы и материалы*, под ред. М. Загорулько и др., Москва: Логос, 2000; *Специальные лагеря НКВД / МВД СССР в Германии. 1945–1950 гг. Сборник документов и статей*, Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001; С. Карнер, *Архипелаг ГУПВИ: плен и интернирование в Советском Союзе 1941–1956*, Москва: Российский государственный гуманитарный институт, 2002, 303 с.

² J. Riekstiņš, „Vācu karagūstekņi Latvijā (1945–1950.gads)“, *Latvijas Arhīvi*, 1995, Nr. 2, p. 62–72.

³ *Latvija padomju režīma varā. 1945–1986: Dokumentu krājums*, Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2001, p. 44–66.

⁴ LNA, LVA, f. 270 „Latvijas PSR Ministru Padome. 1944–1990.“, ap. 1; PA, f. 101 „Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā Komiteja. 1944–1991.“, ap. 7–8.

⁵ LNA, LVA, f. 1846 „Latvijā apglabāto vācu karagūstekņu kapu grāmatas. 1945–1950.“, ap. 1, b. 1–31.

⁶ J. Riekstiņš, op. cit., p. 62–63.

⁷ С. Карнер, op. cit., с. 67.

⁸ J. Riekstiņš, op. cit., p. 62.

⁹ LNA, LVA, f. 1846, ap. 1, b. 31.

4. Karo belaisvių darbo ir gyvenimo šiose lageriuose sąlygos buvo itin sunkios. Tai rodo didelis karo belaisvių mirtingumas, kurį patvirtina karo belaisvių kapinių knygų duomenys – jose užregistruota 1 910 mirusių žmonių. Yra priešasčių manyti, kad iš tikrųjų mirusiųjų buvo dar daugiau, bet dabar vargu ar įmanoma nustatyti tikrąjį žmonių, pražuvusių karo belaisvių lageriuose, skaičių.

5. Sovietų represinių institucijų dokumentai – tai iš principo naujas istorinis šaltinis, kuriuo mokslininkai galėjo pradėti naudotis tik visiškai neseniai. Juose pateikta naujų duomenų apie represinį sovietų režimą ir įvairius represinių institucijų veiklos aspektus. Juos kaip vertingą istorinį šaltinį dar reikėtų ištyrinėti nuodugniau ir kritiškai įvertinti. Tai ateities tyrimų objektas.

¹⁰ A. Beika, „Filtrācijas dokumenti liecina“, *Latvijas Arhīvi*, 1994, Nr. 1, p. 48–54.

¹¹ С. Карнер, op. cit., с. 82.

¹² Ibid., с. 88–89.

¹³ LNA, LVA, PA, f. 101, ap. 7, b. 31, l. 26–29.

¹⁴ Ibid., l. 2–27.

¹⁵ LNA, LVA, f. 270, ap. 1, b. 250, l. 59.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid., l. 60–61.

¹⁸ *Latvija padomju režīma varā. 1945–1986*, p. 61.

¹⁹ J. Riekstiņš, op. cit., p. 62.

²⁰ LNA, LVA, PA, f. 101, ap. 8, b. 34, l. 33–34.

²¹ LNA, LVA, f. 1846, l. 1–2.

²² Ibid.

²³ Ibid., l. 2.

²⁴ LNA, LVA, f. 1846, ap. 1, b. 4.

²⁵ Ibid., b. 2.

²⁶ Ibid., b. 10.

²⁷ Žr., pvz., 317-ojo SSRS karo belaisvių lagerio kapinių knyga, b. 7, l. 1–4.

²⁸ С. Карнер, op. cit., с. 81.

²⁹ Žr., pvz., LNA, LVA, f. 1846, ap. 1, b. 16, „Karagūstekņu nometnes Nr. 292 apakšnodaļā Nr. 5 mirušo personu kapu grāmatas alfabēta grāmata“.

³⁰ LNA, LVA, f. 1846, ap. 1, b. 4, l. 2–4.